

nizacije in njihove športnike, ki so se priključili partizanskim enotam ter športnike prostovoljce v aprilski vojni.

V drugem delu delu opisuje športnike v NOB; oborožene akcije mladinskih borbenih skupin v Ljubljani in borbe specializiranih partizanskih enot, kolegarskih, visokogorskih in smučarskih. Posebno poudarja boje nemških in partizanskih smučarjev na Gorenjskem, partizanski vzpon na Triglav ter športna tekmovanja na osvobojenih ozemljih; v atletiki in streljanju s pištolo na drugem kongresu USAOJ v Drvarju, v nogometu v Mengšu in med štajerskimi partizani, v rokoborbi v Gubčevi in atletiki v Cankarjevi brigadi ter v smučarskih skokih, streljanju na smučeh in veleslalomu v Cerknem. Najobsežnejši del knjige je namenjen življenjepisu nad sedemdesetim predvojnim športnikom in športnim delavcem, ki so se vključili v OF in partizanske enote. Na koncu omenja tudi devet športnikov, ki so sodelovali z okupatorji v oboroženih enotah proti narodnoosvobodilnemu gibanju.

Zadnji del knjige je namenjen športnim priznanjem, prireditvam, pohodom, planinskim postojankam in spominskim obeležjem, ki so vezani na partizane športnike ter njihovim življenjskim in borbenim izkušnjam, ki so pokazale, da so se mladi športniki, ki so se »navadili kolektivnega življenja v naravi in tovarištvu in so bili zdravi in odporni, veliko hitreje prilagodili težkemu partizanskemu življenju kot drugi borci.« Nadalje avtor našteva vseh 44 spominskih obeležij, na katerih je vklesano 740 imen športnikov in športnih delavcev, ki so padli, ali so bili žrtve okupatorjevega nasilja ter 184 športnih prireditev in poti, ki so posvečene njihovem spominu.

Avtor je uporabljal pri pisanju objavljena dela, izjave udeležencev NOB in njihovih sorodnikov ter podatke iz arhivov Planinske zveze Slovenije in Zveze tabornikov Slovenije. V uvodu je napisal, da njegov namen ni bil pisanje zgodovine športa med NOB, kar naj bi bila po njegovih besedah naloga mladih zgodovinarjev. Uspelo pa mu je napisati obširne življenjepise posameznikov, ki bodo obogatili védenje o organiziranosti OF in nekaterih partizanskih enot.

Omenjena knjiga dokazuje, da zanimanje piscev za NOB ne pojenjuje, da se lotevajo tudi tem, ki niso le domena vojaške zgodovine, doslej najbolj množično zastopane med tovrstnimi deli.

Lojz Tršan

Antun Miletić: *Koncentracioni logor Jasenovac 1941—1945*, Dokumenta, knjiga I, II, Beograd 1986, III, Beograd 1987, 567 + 557 + 877 str.

»Toda fenomen ustaškega hudodelstva je tako brez primere, tako agresivno in lažno podtaknjen zgodovini, da je preprosto nepojmljiv in nedostopen za normalno, racionalno obliko raziskovanja. ... Naš posebni problem je vprašanje, zakaj se je v rokah ustaških fašistov zgodovinsko že zavrženi nacionalni ekskluzivizem spremenil v do takrat prav tako nepojmljivi holokavst? Z reševanjem tega vprašanja se ukvarja praktično samo jugoslovanska znanost. Zadržano.« To sodbo dr. Janka Pleterskega (Narodi, Jugoslavija, revolucija, Lj. 1986) bi bilo mogoče postaviti za motto dela, o katerem poročam. V treh obširnih zvezkih smo dobili v jugoslovanski historiografiji pionirsko delo, spe-

cializirano zbirko virov o enem od koncentracijskih taborišč. Da je to prav Jasenovac, je popolnoma razumljivo, saj naj bi v njem umrlo okoli 40 % vseh žrtev II. svetovne vojne v Jugoslaviji. Naj bi pravim zato, ker števila pobitih v Jasenovcu ni bilo mogoče ugotoviti, ocene posameznih avtorjev pa se gibljejo od 50 000 do nad milijon, običajno pa med 500 in 700 tisoč. Osebnostno sodim, da niti ni bilo narejeno vse, da bi število žrtev ugotovili čimbolj natančno, za vedati pa se je treba, da ta naloga metodološko daleč presega okvire zgodovinske znanosti in možnosti neke zgodovinske institucije v organizacijskem pogledu. Še največ bi lahko pomagala natančna demografska analiza vsega ozemlja Nezavisne države Hrvatske in sestavljanje podrobnih seznamov žrtev po vseh upravnih enotah. Vsaj nastavek takega sistematičnega zbiranja podatkov je dalo delovanje komisij za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njegovih pomagačev in komisij za vojno škodo v prvih letih po vojni, vendar se to delo nato ni nadaljevalo. Občutljivosti pomora tolikšnega števila ljudi se pridružuje še nacionalna sestava žrtev, saj so večino pobitih tvorili Srbi, Romi in Židje, ki so bili v taborišča odvedeni le zaradi svoje narodne pripadnosti.

Kot za veliko večino takih in podobnih uničevalnih zavodov je proučevalcu tudi za Jasenovac na razpolago le malo arhivskega gradiva prve roke, saj so ga snovalci in upravitelji taborišč kot dovolj obremenilnega uničili proti koncu vojne, kjer je to le bilo mogoče, tako da se je nujno opreti na manj neposredne dokumente. Pač pa je potrebno upoštevati pričevanja jetnikov, saj njihovega trpljenja ne pokaže še tako popolna dokumentacija uprave taborišča.

Avtor je najprej pripravil za objavo dve knjigi, ki tvorita zaključeno celoto, nato pa še tretjo, ki je prav tako zaključena celota. Zakaj je avtor takoj po objavi prvih dveh knjig pripravil še tretjo, bralcu ni povsem jasno kljub trditvi enega od recenzentov v spremni besedi, da gre za pojasnjevanje že objavljenih dokumentov v prvih dveh knjigah z novimi dokumenti. V tretji knjigi objavljeni dokumenti so namreč zelo podobne strukture in vsebine, precej pa bi jih sodilo že v temeljno izdajo v prvih dveh knjigah. Temeljno vprašanje vsake zbirke virov je seveda izbor dokumentov in večino jih je mogoče pojasnjevati in dopolnjevati z drugimi dokumenti. Soditi je, da je avtor mogel izbirati v dokaj skopem gradivu, zato se je odločal za objavo več istovrstnih dokumentov (npr. policijskih kartotečnih kartonov), s katerimi je najbrž želel poudariti množičnost ustaškega nasilja.

Zbirko dokumentov uvaja avtorjev uvod, v katerem prikaže okoliščine, ki so pripeljale do ustanovitve koncentracijskih uničevalnih taborišč v Nezavisni državi Hrvatski (dalje NDH), organizacijo njene varnostne službe, osrednje mesto pa zavzema prikaz taborišča samega.

Slede dokumenti, ki so v zbirko uvrščeni po kronološkem redu, tako da vsako poglavje obsega eno leto obstoja taborišča. Delitev snovi v poglavja je s tem bolj formalna kot pa vsebinska. Nemogoče in tudi nesmiselno bi bilo prikazovanje vsebine vseh dokumentov, zato se omenjujem na prikaz poglavitnih skupin virov, ki so objavljeni v knjigah. Najsplošnejši so različni zakonski akti najvišje oblasti NDH, ki predpisujejo delokroge posameznih policijskih in varnostnih ustanov ter postopke s posameznimi skupinami ali kategorijami prebivalstva; največ se jih nanaša na Srbe in Žide. Slede jim izvršilna navodila varnostnih organov na različnih oblastnih ravneh. Čas in potek od-

vajanja ljudi v taborišča moremo spremljati po poročilih o transportih skupin aretiranih v taborišča. Treba je reči, da je Jasenovac postal osrednje uničevalno taborišče v NDH šele proti koncu leta 1941. Žal ni na razpolago nobenega zbirnega poročila, ki bi pokazalo obseg pošiljanja ljudi v taborišča, še posebej, ker je to vprašanje povezano z množičnim ustaškim nasiljem nad srbskim prebivalstvom poleti 1941 v njihovih naseljih, katerega žrtev je bilo več sto tisoč. Gradiva, nastalega pri poslovanju taborišča, je malo, v zbirki ga predstavljajo zapisniki nekaterih zasliševanj, ki so bili nato poslani policijskim ustanovam izven taborišča, sezname jetnikov na delu v krojaški delavnici iz leta 1942, dnevna poročila o številčnem stanju v taborišču Stara Gradiška, vpisna knjiga zdravljenih jetnikov in osebja zobozdravstvene ambulante iz istega taborišča in seznam z nad tisoč imeni jetnikov iz leta 1941. Posebno skupino objavljenih virov predstavljajo zapisniki izpovedi preživelih jetnikov taborišča; veliko večino teh je zabeležil komisariat za begunce in izseljence Nedićeve vlade v Beogradu. Ker so bili zapisani v krajšem času po izpustitvi ali begu iz taborišča, imajo tudi večjo pričevanjsko vrednost. Ista ustanova je že v marcu 1942 razpolagala z obširnimi poročili o taborišču in življenjskih razmerah v njem, ki pa ni bilo publicirano. S tem smo že pri naslednji skupini virov, pri tisku. Objavljenih je nekaj člankov iz legalnih glasil na območju NDH, ki razmere v taborišču lakirajo. Značilen je članek z naslovom »Jasenovac nije ni lječilište ni mučilište«, ki so ga najbrž izzvale govornice o masovnem pobijanju jetnikov v taborišču. V zbirki ni najti nobenega članka o Jasenovcu, ki bi ga objavil kateri od listov izven NDH, pač pa je objavljenih veliko člankov o ustaških grozodejstvih, ki jih je objavil narodnoosvobodilni tisk, zlasti v letih 1944 in 1945. Enega od njih je napisal tudi Ivan Potrč. Propagandni odsek AVNOJ-a je konec leta 1942 izdal prvo brošuro o zločinih v Jasenovcu, ki je temeljila na pričevanjih nekaj pobeglih jetnikov. Še izčrpnjšo brošuro o ustaškem terorju v koncentracijskih taboriščih je izdalo narodnoosvobodilno gibanje leta 1944. Gradivo komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njegovih pomagačev je v zbirki zastopano z zapisniki izpovedi preživelih jetnikov, domačinov in zapisniki dejanskega stanja ter v prilogah del sklepnega poročila Zemaljske komisije Hrvatske za utvrđivanje zločina okupatorja i njihovih pomagača, ki je izšlo leta 1946 tudi v knjižni obliki. V prilogah v II. in III. knjigi zbirka prinaša dele zapisnikov zaslišanj ustaškega osebja taborišča (L. Miloš, M. Majstorović, A. Vrban idr.), žal brez navedbe nahajališča, del obtožnice proti dr. Anteju Paveliću iz leta 1956, ki je služila kot podlaga za zahtevo po izročitvi, prav tako brez nahajališča, in različne sezname žrtev, sestavljene po vojni.

Zbirka dokumentov o Jasenovcu ni neaktualna tudi za slovensko zgodovinsko pisanje, saj v taborišču tudi Slovenci niso bili tako redki, glede na vse povedano pa jih je iz pomanjkljive dokumentacije težko izdvojiti. Od okoli 30 do 40 000 Slovencev, ki so živeli na območju NDH (predvojni naseljenci, nekaj vasi pri Jesenicah na Dolenjskem in okoli 10 000 izgnancev), naj bi jih v ustaških taboriščih bilo po cenitvi N. Nikolića 1000 do 1500 (Taborišče smrti Jasenovac, Ljubljana 1969), vendar pa je odbor preživelih taboriščnikov teh taborišč uspel evidentirati okoli 400 oseb, od tega okoli 20 preživelih. Že omenjena knjiga prinaša poimenski seznam 88 Slovencev jetnikov jasenovskega taborišča. Torej

precej več kot pa jih prinaša v prilogah III. knjige objavljeni seznam slovenskih jetnikov v Jasenovcu, ki prinaša skupno 68 imen. Od objavljenih dokumentov se na slovenske jetnike nanaša le poizvedba A. Artukovića, tedaj ministra pravosodja in bogočastja za v Jasenovcu interniranim župnikom F. Riharjem, enim od skupine slovenskih duhovnikov, ki so jih nemške oblasti izgnale v NDH, ustaši pa nato leta 1942 internirali v Jasenovcu. Pač pa je najti marsikateri dokument, ki med ostalimi navaja tudi slovenske priimke in imena, rojstni kraji, kjer so navedeni, pa izdajajo, da gre zanesljivo za Slovence. Žal je treba omeniti še en »slovenski« prispevek v knjigi III, ki pa je povsem odvečen. Gre za fotografijo, objavljeno na strani 222. Podpis pravi, da jasenovski ustaši pobijajo svojo žrtev s sekiro, vendar pa je to fotografija — ne glede na povečan izrez — ki jo objavlja že Slovenski zbornik 1945, in, sicer napačno, trdi, da se je ta zločin zgodil v Renčah v Vipavski dolini. Dejansko je to ena fotografij zločina v Idrskih Krnicah junija 1944 (glej T. Ferenc: Satan, njegovo delo in smrt, Ljubljana 1979, str. 125 ss). Kako je zašla v to zbirko, lahko le ugibamo.

Zbirka dokumentov o taborišču v Jasenovcu je delana po znanstvenih kriterijih in avtor je že imel izkušnje pri tovrstnem delu, saj je uredil zbirko dokumentov nemškega okupatorja, ki je izšla v Zborniku dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, del XII. Res je znanstveni aparat mestoma zelo izčrpen, ponekod pa manjka tudi osnovna informacija, to je nahajališče dokumenta. V prvih dveh knjigah je takih nad deset dokumentov, ne da bi šteli že omenjene priloge. Imajo sicer navedbo »neregistrovana kopija dokumenta«, kar pa vsaj podpisanemu ne pove veliko. V tretji knjigi je dokumentov brez vsake navedbe nahajališča nad 30. Pa še nekaj. Največ dokumentov v zbirki se hrani v Arhivu oboroženih sil v Beogradu, ki se je še pred letom imenoval Arhiv Vojnozgodovinskega inštituta. Sestavljalec zbirke, ki ga je to preimenovanje doletelo sredi dela, je takoj v III. knjigi sledil novemu imenu. Žal pa je izpadlo manj obveščnemu bralcu nujno pojasnilo o novem navajanju istega arhiva, ki ga ni niti med popravki, kjer je prvič razrešena kratica »Arhiv OS«, ki se dotedaj pojavlja pod morda sto dokumenti.

Zbirko dokumentov dopolnjuje tudi slikovno gradivo, faksimili nekaterih dokumentov in biografije narodnih herojev, ki so svojo življenjsko pot končali v Jasenovcu in Stari Gradiški. V tretji knjigi je objavljen zelo obsežen osebni register za vse tri knjige, medtem ko se za preostala možna kazala avtor ni odločil.

Avtor Antun Miletić je z objavo te zbirke virov opravil zahtevno in obširno delo, ki bo, kljub pomanjkljivostim, na katere sem opozoril in morda še katerim, na katere so ali bodo opozorili drugi, temeljnega pomena pri znanstvenem proučevanju problematike ustaškega terorja in koncentracijskih taborišč na območju NDH, proučevanju, ki je kljub nemajhni količini že objavljenih del, še pri začetku.

Damijan Guštin